

TEVFİK PAŞA, Mehmed

TEVFİK PAŞA, Mehmed
(1855-1915)

Osmanlı subay ve diplomatı.

İstanbul'da doğdu. Daha çok Fâtihli Mehmed Tevfik diye tanınır. İlk eğitimini İstanbul'da tamamladı, yirmili yaşlara geldiğinde çok sevdiği askerlik mesleğine girdi. 1877'de kaydolduğu Harbiye Mektebi'nden 1881'de topçu kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu. Bu tarihten sonra çeşitli görevlerde bulundu. Mayıs 1882'de Anadolu istihkâmlarının keşfine ve İran (Kotur) sınırına memur edildi. 4 Aralık 1882'de de Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Dairesi İkinci Şubesi'ne tayin edildi. Rütbesi 13 Temmuz 1883'te kolağalığına yükseltildi. 20 Temmuz 1885 tarihinde Fransa Cumhuriyeti birinci ve ikinci orduları büyük askerî manevralarına katılmak için yurt dışına gönderildi. Ardından II. Abdülhamid'in maiyetindeki erkânıharp görevine getirildi. 31 Temmuz 1885'te dördüncü rütbeden Mecîdî nişanıyla taltif edildi ve 31 Ağustos 1886'da binbaşılığa yükseltildi. 8 Nisan 1888'de üçüncü rütbeden Mecîdî nişanı verildi; Eylül 1888'de Yunan sınırı keşif memurluğuna tayin edildi. 25 Ocak 1890'da kaymakamlığa terfi etti. Bu tarihten sonra Paris Sefâreti ataşemiliterliğiyle görevlendirildi ve Eylül 1890'da yaklaşık beş yıl görev yapacağı Paris'e gitti. 21 Ağustos 1891'de kendisine ikinci rütbeden Osmanlı nişanı verildi. Paris'teki görevi devam ederken Nisan 1892'de Londra deniz ataşeliğiyle birlikte Fransa'da icra edilecek yeni geliştirilen seri ateşli topların tecrübesine memur edildi. 5 Eylül 1894'te miralaylığa yükseldi.

Yurt dışında uzun süreli çeşitli görevlerde istihdam edilen Tevfik Paşa bir asker-diplomat olarak öne çıktı. Nitekim mevcut görevlerinin yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin kadastro haritalarının çiziminde kullanılmak üzere Paris'te yaptırılan alet ve edevatın imalâtına nezaret etme görevi de kendisine verilmişti (Eylül 1895). Bu görevin ardından 11 Aralık 1895'te mirlivâliğe terfi ederek Harbiye Mektebi ders nâzırlığına tayini üzerine Paris'ten İstanbul'a döndü. İstanbul'da yaklaşık bir yıl süren bu görevinden sonra 8 Şubat 1897'de Brüksel ataşemiliterliğine tayin edildi ve Mart 1897'de Belçika'ya gitti. 8 Ağustos 1903'te İran Devleti tarafından kendisine ikinci rütbeden Şîr-i Hurşîd nişanı verildi, 8 Şubat 1906'da birinci rütbeden Mecîdî nişanıyla ödüllendirildi.

Tevfik Paşa dönemin birçok genç subayı gibi II. Abdülhamid muhalifi bir Harbiyeli idi. Bu yüzden olsa gerek II. Abdülhamid döneminde genelde yurt dışındaki görevlere yollandı. İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin yönetiminde söz sahibi olmaya başladığı devirde İstanbul ve çevresinde önemli görevlerde bulundu. II. Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte Belçika'dan İstanbul'a döndü ve kısa bir süre sonra 26 Ağustos 1908'de Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Dairesi'ne tayin edildi. 12 Ekim 1908'de ferikliğe terfi ettirilerek eski İkinci Ordu'ya mensup Edirne'deki Nizamiye Yirmi Birinci Fırka kumandanlığına ve 23 Kasım 1908'de aynı ordunun Nizamiye Üçüncü Fırka kumandanlığına getirildi. 26 Mart 1909'da Mekâtib-i Harbiyye nâzırlığına, Ocak 1910'da Terbiye ve Tedrîsât-ı Askeriyye müfettişliğine tayin edildi; bu görevi esnasında altın ve gümüş imtiyaz madalyasıyla ödüllendirildi (Temmuz 1910). İttihatçılar'ın güvendiği isimlerden biri olan Tevfik Paşa 6 Ocak 1914'te emekliye ayrıldı. Hayatının son zamanlarında sarılık hastalığına yakalandı ve 17 Aralık 1915 tarihinde vefat etti. Tevfik Paşa edebiyat ve sanata olan ilgisi, zarafet ve kibarlığıyla dikkat çekmiştir. Harbiye Mektebi'nden çıktığı zaman Fransızca'ya vâkıf, edebiyata ve özellikle Nâmîk Kemal'e tutkun vatanperver bir kimseydi. Bu özellikleriyle Paris'in en seçkin cemiyetlerinde yer almıştı. Aynı zamanda tarihçi ve yazardı. Târîh-i Osmânî Encümeni'nin yardımcı üyelerinden olup ilim, fikir ve zekâsıyla temayüz etmiştir.

Eserleri. 1. *Telhis-i Târih-i Osmânî* (İstanbul 1302). Ebûzzıya ve Mavyan matbalarında iki defa daha basılan eser (1304) ders kitabı olarak okutulmuştur. **2. *Osmanlı Târîhi*** (İstanbul 1328, 1330). İdâdî mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. **3. *Esâtîr-i Yûnâniyyân*** (İstanbul 1332). **4. *Şehzade Cem*** (İstanbul 1327). Cem Sultan'ın siyasi hayatından bahseden küçük bir risâledir. **5. *Ânibâl*** (İstanbul 1303). Kartacalı Hannibal hakkında bir inceleme olup biyografi şeklindedir. Bunlardan başka çeşitli gazetelerde tarihe dair makaleleri, II. Viyana Kuşatması'na ve İstanbul'un fethine dair incelemeleri bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, İrade-Askeri, nr. 1327 Z-53; *Osmanlı Müellifleri*, III, 35; Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 381; Babinger (Üçok), s. 433-434; Ahmed Refik, "Tevfik Paşa", *TOEM*, V/33 (1331), s. 564-569.

 DAVUT HUT
TEVFİK PAŞA, Vidinli
(bk. HÜSEYİN TEVFİK PAŞA).**TEVFİK et-TAVİL**
(توفيق الطويل)

(1909-1991)

Mısırlı bilim ve fikir adamı.

Muhammed Tevfik Kahire'nin Bulak semtinde doğdu. Devlet memuru olan babasıyla birlikte birçok vilâyet gezdi. Buheyre'nin bir kasabasında ilkokulu bitirdikten sonra 1930'da Prens Fârûk (Ravzu'l-Ferec) Lisesi'nden, 1934'te Câmîatü'l-Fuâdî'l-evvel (Kahire Üniversitesi) Edebiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Üniversitede iken Mısır'ın tanınmış bilim ve fikir adamlarından Mustafa Abdürrâzık ve İbrâhim Medkûr'un talebeleri arasında yer aldı. Ebû Rîde ve Necîb Mahfûz gibi ünlü şahsiyetlerle tanışıp ilişkiler kurdu. 1939'da Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde asistan, 1942'de İskenderiye Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde öğretim görevlisi oldu. 1962'de Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde ahlâk bilimi dalında profesörlüğe yükseltildi. 1964-1968 yılları arasında Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe ve Psikoloji Araştırmaları Bölümü başkanlığını, ayrıca fakültenin dekanlığını üstlendi. 1968 öğretim yılı sonunda Küveyt Üniversitesi'ne geçti. Biryandan bilimsel araştırmalar yaparken diğer yandan yeni nesilden güçlü bir araştırmacılar kadrosu oluşturmaya çalıştı. Birçok Arap üniversitesinde akademik görevlerini büyük bir sorumluluk duygusuyla yürüttü. 1960-1962 yıllarında Libya Üniversitesi'nde, 1968-1974 yılları arasında Küveyt üniversitesinde profesörlük yaptı. 1967'de misafir hoca sıfatıyla Bağdat ve Basra üniversitelerinde, 1977'de Devha'daki Katar Üniversitesi'nde bulundu. 1981'de Kahire'deki Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye'ye üye seçildi. Üniversite öğrenciliği yıllarından itibaren kurduğu derneklerde sosyal ve kültürel alanlarda çalıştı. Dönemin ilim, fikir, sanat adamlarını ve edebiyatçıları bir çatı altında toplamayı başardı. 1984'te sosyal bilim alanında devlet ödülüne lâyık görüldü. Daha sonra el-Meclisü'l-a'lâ li's-sekâfe'ye genel sekreter ve el-Mecalisü'l-kavmiyye el-mütehassisa'ya üye seçildi. 12 Şubat 1991'de vefat etti.

Nobel edebiyat ödülü sahibi Necîb Mahfûz'un *el-Ğâhîretü'l-cedide* adlı romanının kahramanı Me'mûn Rıdvân tiplemesi

örnek şahsiyeti, hayat tarzı ve müslümanların güç ve şerefini İslâm'da gören, çağdaş dünyanın bütün sorunları için çözümün İslâm'da aranması gerektiğine inanan ideal kişiliğiyle Tefvik et-Tavil'i temsil eder. Geniş bir ilmi ve fikrî birikime sahip Tefvik et-Tavil'in asıl uzmanlık alanı ahlâk felsefesi olup Arap dünyasında bu alanın önde gelen isimlerindedir. En önemli eseri *Felsefetü'l-ahlâk: Neş'etühâ ve te'avvürühâ* adlı kitabıdır. Tefvik et-Tavil, Grek felsefesinde ahlâkın bir ölçü bilimi sayıldığını belirtir ve bu görüşe kendisi de katılır. Ona göre geleneksel anlamda ahlâk ilminin misyonu insanın hayat tarzını düzenleyen kurallar, hayır ve şerri birbirinden ayıran genel ölçüler koymaktır. Ahlâk alanında Sokrat'ın akli mirasını gözden geçiren bir tarihçi, onun irdelediği büyük problemlerin günümüzde bile düşünürleri meşgul edecek önemde olduğunu görecektir. Ahlâkta idealizm akımını benimseyen Tefvik et-Tavil, Yunan mirasıyla dinî ve modern düşünceler arasında bir denge kurmaya çalışmıştır. Tavil'in bu seçmeçi idealizmine göre insan çevresinden ve toplumdaki kendini soyutlayarak ahlâkî kemalini gerçekleştiremez. Ahlâk, özünde kişiyi dünyevî değerleri aşarak üstün ruhî değerlere yükseltmeyi hedefleyen bir nefis mücadelesidir. Ancak insanoğlu bedensel isteklerden nefret etmemeli, mâkul ve meşrû olan arzularını ihmale kalkışmamalıdır. Yetkinleşme isteği insanlarda doğal eğilimdir. Bununla birlikte hayatın gerçekleriyle bağları kopararak kemale ulaşamaz.

Felsefe tarihine de önem veren Tefvik et-Tavil *Üsüsü'l-felsefe* adlı kitabında bu bilimin alanı, metotları, doğuşu ve gelişimiyle farklı dönemlerini ele alıp ön yargısız incelemiş, her birinin olumlu ve olumsuz yönlerini göstermeye çalışmıştır. Ona göre felsefeyle uğraşanlar insanlığın bu önemli birikiminden yararlanmış ve bu sayede yeni dehalar yetiştirmeyi başarmıştır. Tavil'in felsefe çalışmaları onun içindeki özgür eleştiri ruhunu uyandırmış, gerçeğe olan sevgisini yüceltmış, doğruluk, iyilik ve güzellik gibi üstün değerlere sınıksız sarılmasını sağlamıştır. Tefvik et-Tavil felsefe-din ilişkisi üzerinde durmuş, *Kıssatü's-şırâ' beyne'd-dîn ve'l-felsefe* adıyla bir eser kaleme almıştır. Tavil'e göre insanlık tarihinde her zaman bağınaz din adamları özgür düşüncüyü savunan filozoflara açılmış ve zaman içinde seslerini kısılamıştır. Ancak bu özgür insanların her ortamda çekinmeden gerçeği savunmaları düşüncelerini ölümsüz kılmış-

tır. Çünkü düşüncelerin doğruluğu zaman ve mekânla sınırlanamaz. Tavil dinin tabiatında felsefe ve bilimle hiçbir çelişki bulunmadığına inanmış, aralarında sadece metod farkı olduğunu söylemiştir.

Tefvik et-Tavil, Hıristiyanlık'ta ve İslâm'da dinî baskıdan söz edilemeyeceğini belirtir ve *Kıssatü'l-iztîhâdî'd-dînî fi'l-Mesihîyye ve'l-İslâm* adlı eserinde bu dinleri baskıdan tenzih etmek gerektiğini söyler. Dinde asıl olan kinci ve kavgacılara sevgi mesajı vermek, savaş isteyen ve kan dökmeye meraklı olanları barışa davet etmek, şiddet ve intikam peşindeki insanlara merhamet ve hoşgörü çağrısında bulunmaktır. Ona göre Hz. İsa müridlerini sevgiye çağırdığı halde sonradan onun çizgisinden saptırılan Hıristiyanlık insanlık tarihinde Hz. İsa adına en büyük suçları işlemiştir. İslâmiyet'in kılıç gücüyle yayıldığı iddiasını öne sürenler, müminlerin kâfirlere karşı savaş açma sebebinin dinlerini fitneye karşı savunmaktan ibaret olduğunu bilmeyenlerdir. Sevgi mesajlarının çokça yer aldığı Kur'an-ı Kerim aynı zamanda hoşgörüyü benimsemiş, dinde dayatma ve zorlama bulunmadığını (el-Bakara 2/256), Hz. Muhammed'in görevinin Allah'ın vahyini insanlara zor kullanmadan tebliğ etmek olduğunu (el-Gâşiye 88/21-22) bildirmiştir. Dinde esas olan imanla hoşgörüyü bir arada yürütmektir. İmanla taassup birleşmez. Ancak hoşgörü din-den uzaklaşmak, dinî emirleri ihmal etmek ve savunmamak anlamına gelmez; aksine inancı savunup korumayı ve dinî görevleri aşırılık ve taşkınlıktan uzak bir şekilde yerine getirmeyi ifade eder. Vicdan özgürlüğü insanların kazandığı en önemli değerlerden biridir. Düşmanlarına karşı saldırgan davranışları bir yöntem biçiminde kullanan bağınazlar, insanların büyük bedeller ödeyerek kazandığı bu özgürlüğü yok etmeye çalışırken kendi dinlerine zındık ve mühlidlerden daha fazla zarar vermişlerdir. Tefvik et-Tavil'in en çok meşgul olduğu konulardan biri de Arap kültür mirası meselesidir. Arap-İslâm medeniyetinin asaleti üzerinde önemle durmuş, bu medeniyetin dünya medeniyetleri üzerindeki etkilerini, özellikle İslâm ilimlerinin Batı'daki bilimsel gelişmelere katkısını göstermeye çalışmıştır.

Eserleri. Telifleri: *Kıssatü'l-kiifâh beyne Roma ve Kartacenne* (Kahire 1936); *et-Taşavvuf fi Mısr İbbâne'l-fethî'l-Ösmânî* (Tavil'in 1938'de tamamladığı yüksek lisans tezi olup 1946'da Kahire'de yayımlanmıştır); *el-Ahlâm fi'l-fikri'l-İslâmî*

(doktora tezidir, Kahire 1945); *eş-Şa'ârânî: İmâmü't-taşavvuf fi 'aşrihî* (Kahire 1945); *et-Tenebbü' bi'l-ğayb 'inde müfekkiri el-İslâm* (Kahire 1945); *Kıssatü's-şırâ' beyne'd-dîn ve'l-felsefe* (Kahire 1947); *Kıssatü'l-iztîhâdî'd-dînî fi'l-Mesihîyye ve'l-İslâm* (Kahire 1947); *Üsüsü'l-felsefe* (Kahire 1952); *Mezhebü'l-menfa'a el-âmmeh fi felsefeti'l-ahlâk* (Kahire 1953); *Mesâ'il felsefiyye: el-İl-zâmü'l-hulûkî ve maşdaruhû* (ortak çalışma, Kahire 1954); *Müşkilât felsefiyye: el-İstikrâ' ve'l-bahşî'l-ilmî* (ortak çalışma, Kahire 1955); *el-'Arab ve'l-'ilm fi 'aşri'l-İslâm ez-zehebî* (Kahire 1961); *Felsefetü'l-ahlâk: Neş'etühâ ve te'avvürühâ* (Kahire 1960, 1979); *el-Fikrî'd-dînî el-İslâmî fi mî'eti'l-âmi'l-ahire* (Beyrut 1967); *Kađâyâ min riğâbi'l-felsefe ve'l-'ilm* (Kahire 1986); *el-Hađâratü'l-İslâmîyye ve'l-hağâratü'l-Evrubbiyye-dirâse muğârîne* (Kahire 1990); *Episte Mological Scepticism, Apresentation and Aproposed Refutation* (Cambridge 1949). **Tercümeleri:** *Türüşü'l-İslâm* (Alfred Guillaume'in *The Traditions of Islam* adlı eserinin çevirisidir, Kahire 1936); *'Âlemü'l-ğayb fi'l-âlemi'l-kadîm* (Cicero'dan tercümedir, Kahire 1949); *Târîhu 'ilmi'l-ahlâk* (Cambridge Üniversitesi Ahlâk Felsefesi Kürsüsü Başkanı Henry Sidguick'tan çeviridir, İskenderiye 1949); *Eflâtûn ve'l-akademiyye* (George Alfred Léon Sarton'dan tercümedir, Kahire 1961). Tefvik et-Tavil birçok dergi ve gazetede felsefi, edebî vb. konularda araştırma ve makaleler yazmış, mülâkat yapmış, konferanslar vermiştir. Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Tefvik et-Tavil hâtırasına bir armağan kitap yayımlanmış (*el-Kitâbü't-Tizkârî li'l-merhûm el-üstâz ed-dukhtâr Tefvik et-Tavil*, Kahire 1995), el-Meclisü'l-a'lâ li's-sekâfe adlı kurum da *ed-dukhtâr Tefvik et-Tavil müfekkiren 'Arabîyyen ve râ'iden li'l-felsefeti'l-hulkîyye* adıyla bir anma kitabı neşretmiştir (Kahire 1995). Ayrıca *el-Kâtibü'l-'Arabî, Mecelletü'l-'Arabî el-Küveytiyye, Mecelletü'l-İbdâ', Mecelletü'l-Müntedâ, Mecelletü'l-Kâhire, Mecelletü'l-'Âlemi'l-kitâb* gibi dergilerde hakkında makaleler çıkmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Abdülgaffâr, *Hadîş fi'l-kütüb*, Kahire 1947, tür.yer.; Ahmed Fuâd el-Ehvânî, *Mizânü'l-hak*, Kahire 1953, s. 41-54; Zekî Necîb Mahmûd, *Min Zâviyetin felsefiyye*, Kahire 1982, s. 25-26; M. Mehdi Allâm, *el-Mecma'iyün fi hamsîne 'âmen*, Kahire 1406/1986, s. 263-264; Hasan

TEVFİK et-TAVİL

Fâzıl Cevâd, *el-Ahlâk min manzûrin fikriyyin 'Arabiyyin mu'âşır* (yüksek lisans tezi, 1988), Câmîatü Bağdâd, tür.yer.; *ed-Duktûr Tevfîk et-Tavîl müfekkiren 'Arabiyyen ve râ'iden li'l-fel-sefeti'l-hulkiyye: Buḥûş 'anh ve dirâsât müh-dât ileyh* (nşr. Âtîf el-İrâkî), Kahire 1995; *el-Kitâ-bû't-Tizkârî li'l-merḥûm el-üstâz ed-duktûr Tevfîk et-Tavîl*, Kahire 1995; Ahmed Abdülhalîm Atıyye, *Tevfîk et-Tavîl ve dirâsâtü'l-kıyem fi'l-'Arabiyye*, Kahire 2001; Âtîf el-İrâkî, *Kazâyâ min ri-hâbi'l-felsefe ve'l-ilm*, 'Âlemü'l-kütüb, sy. 14 (1978), s. 19-24; a.mlf., "Raḥîlül-bâhiş 'ani'l-me-seli'l-ulyâ", *Mecelletü'l-Kâhîre*, sy. 114 (1991), s. 46-50; Mirfet İzzet Bâli – Ahmed Abdülhalîm Atıyye, "et-Tavîl, Muḥammed Tevfîk", *Mu.A.C.I*, XIX, 302-305.

SAİD MURÂD

TEVHİD

(التوحيد)

Allah'ın zâtında, sıfatlarında,
mâbud oluşunda bir ve tek olduğunu
zihin ve kalp yoluyla
kabul etme anlamında terim.

Sözlükte "tek ve bir olmak" anlamındaki **vahd** (**vahdet**, **vühûd**) kökünden türeyen **tevhdîd** "bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek" demektir. Mâtürîdî kelâmclarına göre ilâhî fiiller Allah'ın zâtıyla kâim ve kadîm mânalar olduğundan tevhdin anlamı içinde yer alır. Ancak söz konusu fiiller tanım bakımından sıfat kavramı içinde mütalaa edilmiştir. Mu'tezile'ye göre ilâhî fiiller hâdis olup zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilmez. Eş'arîler ise fiilleri müstakîl bir sıfat kabul etmeyip kudretin taalluku çerçevesinde düşünmüştür. Tevhdin karşıtı **şirk**tir. Bu sebeple Kur'an'da Allah'ın birliğini konu edinen kavram ve ifadelerin yanında O'nun şerikinin bulunmadığını belirten beyanlar da vardır, bunların sayısı diğerlerinden çok fazladır. Kur'an-ı Kerim'de tevhd kelimesi geçmez, ancak "vahd" kökünden gelen **vâhid**, **ahad**, **vahde**(hû) yer alır. Eş'ariyye kelâmcısı Ebû Abdullah el-Halîmî'ye göre Kur'an'da ve hadiste Allah'a nisbet edilen "kâfi" (kulunun bütün ihtiyaçlarını karşılayan) kelimesinin yanı sıra "alî, azîm, refî" gibi isimler O'nun birliğini telkin eder (*el-Minhâc*, I, 190) Ayrıca Tevhdîd adı da verilen İhlâs sûresindeki "samed" (ihtiyaçları sebebiyle herkesin yöneldiği ulular ulusu müstağni) ismini de bunlar arasında zikretmek gerekir. Aslında Kur'an-ı Kerim'de yaratılmışlara özgü acz ve eksiklik bildiren bütün sıfatlardan zât-ı ilâhiyyeyi tenzih eden ve sayısı çok fazla olan âyetler tevhd ilkesini açıklığa kavuşturan deliller konumundadır. Çeşitli hadis kaynaklarında tevhd kelimesinin yanı sıra bu kökten türeyen fiil kalıpları,

ayrıca vahdehû, vâhid kelimeleriyle (Wensinck, *el-Mu'cem*, VII, 157-159) ahad ve samed isimleri (İbn Mâce, "Du'â", 10; Ebû Dâvûd, "Vîtir", 23; Nesâî, "Cenâ'iz", 117) yer almaktadır.

Kâinatı yaratan ve yöneten en yüce varlığın mevcudiyeti inancı insanın selim fıtratının önemli bir özelliğini teşkil ettiği gibi (er-Rûm 30/30) O'nun bir ve tek oluşu kanaati de beşer türünün ayrılmaz bir vasfıdır. Bezm-i eleste yaratılışları sırasında Allah ile insanlar arasında yapılan sözleşmede âdemoğullarının şirk düşmemeleri de şart koşulmuştur (el-A'râf 7/172-173). Kur'an'da putları onlara tapanlar tarafından "Allah katında şefaataçılar" diye nitelendirildiği (Yûnus 10/18) ve putların kendilerini Allah'a yaklaştıracığı (*ez-Zümer* 39/3) vehmini taşıdıkları ifade edilmiştir. Yine Kur'an'da insanların selim fıtratlarına, vicdanlarına hitap edilerek tabiatın yaratılışı ve insan hayatının devamına elverişli hale getirilmesinin hangi varlık tarafından gerçekleştirildiği sorulurken şuurun perdelenmesine fırsat vermeyen dehşetli bir olaya mâruz kalan bir kimse- nin kimden yardım istediği, bu kişinin feriyadına hangi varlığın cevap verdiği de sorulur. Böylece şirkin insanın ruh yapısında iğreti bir psikolojik halden ve bir dejenereyondan ibaret olduğu vurgulanır (*en-Neml* 27/60-64). Bir âyette insanlara tebliğ edilmek üzere her peygambere, Allah'tan başka hiçbir ilâhın bulunmadığı ve sadece O'na ibadet edilmesinin gerektiği yolunda vahiy gönderildiği belirtilir (el-Enbiyâ 21/25). Diğer bazı âyetlerde Nûh, Hûd, Sâlih ve Şuayb'in kendi kavimlerine tevhd inancını tebliğ ve telkin ettikleri haber verilir (el-A'râf 7/59, 65, 73, 85).

İslâmiyet'in ve diğer ilâhî dinlerin inanç esaslarına göre Allah'tan başka bir varlığa yaratılmışlık üstü bir konum verilmesi, ona hayatında veya ölümünden sonra yaratılmışlık üstü saygı gösterilmesi tevhd ilkesini bozan davranışlardır (krş. eş-Şûrâ 42/13). Bu sebeple İslâmiyet'in ilk dönemlerinde Hz. Peygamber kabir ziyaretini yasaklamış, daha sonra buna müsaade edip kabirlerin temiz tutulmasını öğütlemekle birlikte kabirlerin ibadet yeri haline getirilmesini ve orada hayvan kesilmesini menetmiştir (Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 68; bk. Wensinck, *Miftâhu künûzi's-sünne*, "Kubûr" md.). Yine tevhd inancını koruyup şirk tehlikesini ortadan kaldırma bağlamında Allah'tan başkasının üzerine yemin edilmesi yasaklanmış (*Müşned*, II, 69; Tirmizî, "Nüzûr", 8), Allah'tan başkası adı-

na kesilen hayvanın etinin yenmesi haram kılınmıştır. Resûl-i Ekrem'in geçmiş peygamberler dahil bütün insanların en faziletli olduğu hem naslar hem ümmetin icmâıyla sabittir. Allah'ı sevmek ve O'nun affına erişmek için Peygamber'e uyulması emredilmiş, Resûlullah'a itaatın Allah'a itaat mânasına geldiği belirtilmiştir (Âl-i İmrân 3/31; en-Nisâ 4/80). Bununla birlikte onun beşer üstü bir konumunun bulunmadığı naslarda vurgulanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de tevhd dinine bağlı olan yahudilerin Üzeyir'in, hıristiyanların Mesih İsâ'nın Allah'ın oğlu olduğunu söyledikleri zikredilir. Onların lanetlenmesine yol açan bu telakkinin önceki kâfirlerin sözlerine benzediği ve haktan bâtila dönüş niteliği taşıdığı bildirilir (et-Tevbe 9/30). Bu ilâhî beyan karşısında Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Hıristiyanların Meryem oğlu İsâ'yı insan üstü vasıflarla övdükleri gibi siz de beni övmeyin. Ben sadece Allah'ın bir kulluyum; benim için O'nun kulu ve resulü deyin" (*Müşned*, I, 23, 24, 47, 55; Buhârî, "Enbiyâ", 48; Dârimî, "Rikâk", 68).

Kitap ve Sünnet'te tevhd ilkesine büyük önem verilmesi, maddî ve mânevî özellikleri bakımından yaratılmışların en üstünü olan insanın vicdan hürriyetini sağlama hedefine yöneliktir. İnsan yalnız en yüce varlığa boyun eğmelidir; O'ndan başka hiçbir mevcudu kutsamamalı ve ona kulluk etmemelidir. Allah'a kul olmak en büyük şeref, başkasına kul olmak en büyük zillettir. İnsanın, özgürlüğü açısından Allah'a da kul olmaması gibi bir iddia ontolojik bakımdan geçersizdir; zira insanın bir yere dayanma, bir varlıkla ilişki içinde bulunma psikolojisiyle bağdaşmaz. İslâm dininde imandan sonra en önemli ibadet namazdır. Namazlarda günde kırk defa okunan Fâtiha sûresinin başlangıç kısmı hamd ve senâ, son kısmı dua ve niyazdır. Arada kalan âyet kulluğun yalnızca Allah'a yapılacağını ve yardımın sadece O'ndan isteneceğini belirtir. Bu da müslümanın zihninin yoğunlaştığı, gönlünün Allah'a yöndeldiği günün beş vaktinde bezm-i eleste Cenâb-ı Hakk'la yaptığı ahidleşmenin tazelenmesinden ibarettir.

İslâm Düşüncesinde Tevhd. Allah'ın birliği konusuna akaid / kelâm literatürü içinde ilk defa yer veren kişi Ebû Hanîfe olmuştur. Dört halife döneminden itibaren hızla gelişen fetihler sonunda kendilerini İslâm dünyası içinde bulan, çeşitli inanç ve düşüncelere mensup insanlar arasında çok tannılı sistemi, ayrıca antropomorfizmi benimseyen gruplar mevcuttu. Ebû